

EURONEWS – EUROOPAN ERITYISOPETUKSEN TIEDOTUSJULKAISU NUMERO 15

TÄSSÄ NUMEROSSA

Johtajan puheenvuoro.....	2
1. Euroopan Erityisopetuksen Kehittämiskeskuksen hanke: Erityinen tuki varhaislapsuudessa- Euroopan tilanneanalyysi	3
2. Vanhempien tyytyväisyys varhaislapsuuden erityiseen tukeen Liettuassa	5
3. Lait, linjaukset ja sisällöt muuttuvat – entä käytännöt? Erityinen tuki varhaiskasvatuksessa uusien haasteiden edessä Suomessa.	6
4. ECI (Early Childhood Intervention) Espanjassa: tavoitteena systematisointi	7
5. Verkostoituminen kielellisten taitojen oppimisen mallina Norjassa	7
6. Varhaislapsuuden erityisen tuen ammattilaisten täydennyskoulutus Alankomaissa.....	9
7. Tanskassa pyritään poliittisilla aloitteilla kohti entistä laadukkaampaa varhaiskasvatusta	10
8. Varhaislapsuuden erityinen tuki Ranskan päiväkodeissa	11
9. Esiopetuksessa annettava tuki kielellisiin vaikeuksiin Saksan Schleswig-Holsteinissa	12
10. Euroopan neuvosto korostaa varhaislapsuuden erityisen tuen merkitystä autisille lapsille	12
11. Viimeaikaisia varhaislapsuuden erityistä tukea käsitteleviä konferensseja.....	13
12. Varhaislapsuuden erityisen tuen konsortio Yhdysvaltojen ja EU:n välillä	15
Julkaisutiedot	17

Johtajan puheenvuoro

Hyvät lukijat!

Tervetuloa EuroNews in varhaislapsuuden erityistä tukea käsittelevän teemanumeron pariin.

Aihe on erittäin tärkeä – varhaislapsuuden kokemuksilla on olennainen merkitys koko elämälle. Varhaislapsuuden erityisen tuen (Early Childhood Intervention, ECI) tavoitteena on edistää ja tukea lapsen ja tämän perheen osallisuutta ja aktiivisuutta sekä tarvittavien palvelujen laatua ja saatavuutta tässä erityisen tärkeässä elämänvaiheessa.

Kehittämiskeskuksessa on viime vuosina toteutettu laaja tutkimus erityisestä tuesta varhaislapsuudessa. Mielestämme tiedottaminen kasvatustieteen ammattilaisille kyseisen hankkeen tuloksista ja jäsenmaissa tehtävästä työstä on olennaisen tärkeää. Tämän vuoksi tässä numerossa keskitytään yksinomaan varhaislapsuudessa tarjottavaan erityiseen tukeen.

Toivomme, että tämän julkaisun sisältämät kehittämiskeskuksen ja jäsenmaiden toimittamat tiedot ovat lukijoistamme kiinnostavia ja tukevat heitä työssään.

Cor Meijer
Johtaja

1. Euroopan Erityisopetuksen Kehittämiskeskuksen hanke: Erityinen tuki varhaislapsuudessa – Euroopan tilanneanalyysi

Euroopan Erityisopetuksen Kehittämiskeskus toteutti vuosina 2003–2005 tutkimuksen, jossa analysoitiin erityistä tukea varhaislapsuudessa Euroopan maissa. Erityinen tuki varhaislapsuudessa (Early Childhood Intervention, ECI) on merkittävä asia sekä poliittisella että käytännön asiantuntijatyön tasolla: kyse on pienten lasten ja heidän perheidensä oikeudesta saada tarvitsemaansa tukea.

Kehittämiskeskuksen hankkeeseen osallistui varhaislapsuudessa tarjottavan erityisen tuen asiantuntijoita 19 Euroopan maasta: päättäjiä, terveydenhuollon, koulutuksen ja sosiaalipalvelujen ammattilaisia, tutkijoita ja perheitä.

Analyysi toteutettiin neljässä vaiheessa. Tiedonkeruuvaiheessa kerättiin suunnitellun mallin mukaisesti osallistujamaiden tiedot nykyisistä palveluista vertailua varten. Myös eri maiden asiantuntijat keräsivät ja vaihtoivat tietoa tutkimusalueeseen kuuluvista asiasisällöistä. Asiantuntijatapaamisten yhteydessä tehtiin tutustumiskäyntejä pääasiassa Müncheniin Saksassa, Coimbraan Portugalissa ja Västeråsiin Ruotsissa. Tutustumalla kyseisiin kohteisiin oli mahdollista analysoida eri tapoja, joilla ekologisysteemistä varhaislapsuuden erityistä tukea toteutetaan.

Varhaislapsuuden erityisen tuen tämänhetkisestä tilasta käytyjen keskustelujen pohjalta laadittiin hankkeen keskeiset tulokset sisältävä raporttiluonnos. Hankkeen päätti loppuseminaari, jossa vanhemmat, asiantuntijat, päättäjät ja tutkijat tarkastelivat hankkeen tuloksia avoimessa keskustelussa.

Hankkeen tuloksista muotoiltiin seuraava määritelmä varhaislapsuuden erityiselle tuelle Euroopassa:

Erityinen tuki varhaislapsuudessa (ECI) on pienille lapsille ja heidän perheilleen tarjottavien palveluiden yhdistelmä. Kaikki erityiset tukitoimet kattavia palveluita tarjotaan vanhempien pyynnöstä tietyinä ajankohtana heidän lapsensa lapsuusikää. Palvelujen tavoitteena on tukea lapsen henkilökohtaista kehitystä, vahvistaa perheen omia voimavaroja sekä edistää perheen ja lapsen sosiaalista inkluusioita. Nämä toimet tulee tarjota lapsen luonnollisessa ympäristössä, mieluiten paikallisesti, perhekeskeisesti ja moniammatillisena tiimityönä.

Hankkeesta on saatavana yhteenvetoraportti ”Erityinen tuki varhaislapsuudessa: Euroopan tilanneanalyysi – tärkeitä näkökohtia ja suosituksia”. Raportissa kuvataan ajattelumallien ja teorioiden kehittelyä ja sitä, miten uusi käsite ECI on syntynyt terveys-, kasvatus- ja sosiaalitieteiden (erityisesti psykologian) pohjalta. Raportti korostaa lähestymistavan muutosta yksinomaan lapseen keskittyvästä vanhakantaisesta tuesta laajempaan näkemykseen, jossa keskiössä ovat lapsen lisäksi hänen perheensä ja toimintaympäristönsä. Tämä muutos kuvaa ”lääketieteellisen mallin” korvautumista ”sosiaalisella mallilla”.

Kehittämiskeskuksen hankkeessa tunnistettiin uuden ECI- käsitteen avaintekijät: *Eurooppalaisten ECI- palvelujen ominaispiirteitä ovat saatavuus, läheisyys, kohtuuhintaisuus ja monipuolisuus.* Palveluja tulisi tarjota mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja niiden tulisi olla perheille maksuttomia tai erittäin edullisia. Palvelujen tulee vastata perheiden tarpeita ja tarjota perhekeskeistä tukea paikallisella tasolla. Terveys-, sosiaali- ja koulutuspalveluiden tulisi osallistua tukeen ja kantaa yhdessä vastuuta varhaislapsuuden erityisestä tuesta.

Keskeisiä osa-alueita varhaisessa tuessa ovat *kohderyhmät, tiimityö, asiantuntijoiden koulutus sekä työskentelyvälineet.* Eri alojen asiantuntijat vastaavat pienten lasten ja heidän perheidensä tukemisesta. Asiantuntijat eivät voi työskennellä kukin omassa lokerossaan, vaan heidän tulee muodostaa monialaisia tiimejä. Perheen ja tiimin välisen yhteistyön pohjalta laaditaan yksilöllinen suunnitelma, jota voidaan maasta riippuen kutsua perhesuunnitelmaksi tai yksilölliseksi perhepalvelusuunnitelmaksi. Suunnitelmassa keskitytään tarpeisiin, vahvuuksiin, prioriteetteihin, tavoitteisiin sekä toimintoihin, joita toteutetaan ja arvioidaan.

Edellä mainittujen tekijöiden perusteella laadittiin etenkin alan ammattilaisille suunnattuja suosituksia, joilla tähdätään nykyisten ECI- palveluiden kehittämiseen ja yhtenäistämiseen. Kyseiset suositukset ovat luettavissa kehittämiskeskuksen raportissa, joka on vapaasti ladattavissa 18 kieliversiona osoitteesta <http://www.european-agency.org/site/info/publications/agency/ereports/15.html>

Hankkeen aineisto on tarjolla kehittämiskeskuksen sivuston ECI- osiossa osoitteessa <http://www.european-agency.org/eci/eci.html>.

Lisätietoa hankkeesta sähköpostitse kehittämiskeskuksen Brysselin toimipisteestä, brussels.office@european-agency.org.

2. Vanhempien tyytyväisyys varhaislapsuuden erityiseen tukeen Liettuassa

Liettuan ECI- palveluiden tarjoaman tuen laatua tarkastelleessa tutkimuksessa vuodelta 2004 havaittiin, että vanhempien tyytyväisyys varhaislapsuuden erityiseen tukeen oli yksi tärkeimmistä palvelun laatua ilmentävistä tekijöistä.

Tyytyväisyys on monisyinen käsite, jonka merkityksen vanhemmat ja alan ammattilaiset usein kokevat eri tavoin. Tästä syystä tutkimuksessa analysoitiin muiden muassa seuraavia asioita: vanhempien näkemykset erityisen tuen tarjoamistavoista, vanhemmille ja lapselle tarjottavat tukitoimet, vanhempien ja ammattilaisten välinen yhteistyö, palvelujen saatavuus ja toimien järjestelyt.

Arvioinnissa käytettiin liettualaisen Siauliain yliopiston ja sveitsiläisen Freiburgin yliopiston erityisopetuskeskusten yhteistyössä kehittämää *European Parental Satisfaction Scale about Early Intervention* -tyytyväisyysasteikkoa vanhemmille. Tutkimuksessa haastateltiin yhteensä 160:ta vanhempaa, joiden lapset käyttävät jotakin seitsemästä liettualaisesta ECI- palvelusta.

Tulokset osoittivat, että vanhemmat, joiden lapset saavat ECI- palvelua, arvioivat Liettuan palvelujen tasoa myönteisesti.

Vanhemmat arvostivat erityisesti ***lapsensa saamaa tukea*** (ks. kaavio alla). ECI- palvelujen saavutettavuutta ja tukitoimien järjestämistä pidettiin tyydyttävänä. Vanhemmat olivat pääosin tyytymättömiä sosiaalisen ympäristön rakenteisiin liittyviin tekijöihin, tuen tarjonnan tapaan ja alan ammattilaisten ja vanhempien väliseen suhteeseen.

Kaavio: Keskiarvotietoa vanhempien tyytyväisyydestä ECI:n eri osa-alueisiin Liettuassa.

(Text for Figure to be translated)

- Lapselle tarjottu tuki
- Vanhempien ja ammattilaisten yhteistyö
- Tukitoimien toteutustapa
- Sosiaalinen ympäristö

Yleisesti ottaen tutkimukseen osallistuneet vanhemmat arvostivat varhaislapsuudessa tarjottavaa erityistä tukea mutta arvostelivat sitä, että ammattilaisten toiminnassa korostuu edelleen ”parhaan tietämyksen omaavan asiantuntijan rooli”. Lisäksi toiminnassa keskitytään tarjoamaan yksinomaan lapseen kohdistuvia toimenpiteitä sen sijaan, että huomioitaisiin yhtälailla perheenjäsenet ja edistettäisiin tällä tavoin lapsen ja hänen perheensä sosiaalisia voimavaroja.

Lisätietoa: Siauliain yliopiston erityisopetuksen tutkimuskeskuksen johtaja Stefanija Alisauskiene, stefa@su.lt, tai kehittämiskeskuksen edustajiston Liettuan jäsen Regina Labiniene, regina.labiniene@smm.lt.

3. Lait, linjaukset ja sisällöt muuttuvat – entä käytännöt? Erityinen tuki varhaiskasvatuksessa uusien haasteiden edessä Suomessa.

Suomessa jokainen lapsi kymmenen kuukauden ikäisestä seitsenvuotiaaseen saakka voi saada varhaiskasvatustalvueluita. Sekä hoidon että kasvatuksen kattava päivähoito on varhaiskasvatuksen yleisin muoto Suomessa. Valtaosa (85 %) päivähoitoon osallistuvista erityistä tukea tarvitsevista lapsista osallistuu päivähoiton tavallisiin ryhmiin.

Päivähoito kuuluu sosiaali- ja terveysministeriön toimialaan. 1970-luvulla luotaessa lasten päivähoitoa koskevaa lainsäädäntöä, kuten *Lakia lasten päivähoitosta (36/1973)*, näkemykset olivat verraten eriyttäviä ja lääketieteellisiä. Uudet kansalliset linjaukset, *Valtioneuvoston periaatepäätös varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista (2002)* ja *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (VASU) (2003)*, ovat ensimmäiset asiakirjat, joissa kuvataan osallistamisen ja varhaislapsuuden erityisen tuen tarjoamisen periaatteet. Vuoden 2006 alussa valtioneuvosto esitti lakimuutoksia, joilla on vaikutusta päivähoitoon. Muutokset sisältävät mm. seuraavia uusia seikkoja erityisen tuen järjestämisestä muun varhaiskasvatuksen yhteydessä:

- osallistavuuden periaatteen mukaisesti erityisen tuen tarjoaminen tulee sisällyttää muuhun kasvatustyöhön;
- päivähoitohenkilöstö ja vanhemmat halutaan saada entistä enemmän mukaan lapsen erityisen tuen tarpeiden arviointiin.

Lakimuutokset ovat tärkeitä, mutta mitä käytännössä tapahtuu? Alan ammattilaisille on tarjottu runsaasti mahdollisuuksia osallistua uusittujen perusteiden valmisteluprosessin yhteydessä järjestettyihin kokouksiin ja seminaareihin. Näissä tilaisuuksissa heillä on ollut mahdollisuus kertoa, miten he muuttaisivat varhaista tukea lapsille. Näkemykset on otettu huomioon ja alan ammattilaisten mielestä uudet varhaiskasvatuksen perusteet toimivat käytännössä.

Paikallistason palvelujen tarjontaa on monin paikoin muutettu: tukea tarjotaan aikaisemmin, ja vanhemmat osallistuvat tukiprosessiin tiiviimmin. Henkilöstön koulutuksessa on otettu käyttöön uusi menetelmä, Varhaista tukea lapselle - kehittämisvalikko, jossa työyhteisöt pyrkivät kehittämään vaihtoehtoisia käytänteitä ja uudistamaan asenteita dialogilla ja pohdinnalla yhdessä vanhempien kanssa. Tähän mennessä saavutetut muutokset vaikuttavat lupaavilta, vaikka työarkaa vielä riittääkin.

Lisätietoa varhaiskasvatuksen muutoksista Suomessa Sosiaali- ja terveysalan kehittämiskeskuksen Stakesin erikoistutkijalta Liisa Heinämäeltä osoitteesta liisa.heinamaki@stakes.fi tai sivustoista: <http://varttua.stakes.fi>, <http://www.stm.fi/Resource.phx/stm/index.htm> ja <http://www.oph.fi/> tai erityisopetuksen kehittämiskeskuksen Suomen koordinaattorilta Pirjo Koivulalta osoitteesta pirjo.koivula@oph.fi.

4. ECI (Early Childhood Intervention) Espanjassa: tavoitteena systematisointi

Espanjassa käynnistettiin 1970-luvun lopulla urauurtavia ECI- ohjelmia ja esitettiin tuoreita näkemyksiä lapsen kehityksestä ja sosiaalisesta integraatiosta. Ennen näiden ECI- ohjelmien käynnistämistä erityistä tukea tarvitsevat lapset eivät yleensä opiskelleet integroituina yleisopetuksen kouluissa tai luokissa. Tässä mielessä ECI- kokeilut ovat vaikuttaneet merkittävästi vammaisiin lapsiin liittyvien asenteiden ja suhtautumisen muuttumiseen.

Kolmen viime vuosikymmenen aikana Espanjassa on otettu merkittäviä edistysaskeleita varhaislapsuuden erityisen tuen alueella. Palveluita on tarjolla koko maassa, ja niistä on tullut olennaisen tärkeä tukimuoto erityistä tukea tarvitseville lapsille ja heidän perheilleen. Poliittiset päättäjät ottavat ECI -ohjelmien kehittämisessä huomioon ”Varhaislapsuuden erityisen tuen valkoisen kirjan” (Libro Blanco de Atención Temprana) mainitsevat keskeiset asiat: kumppanuuden, perheiden osallistamisen, hajautetun ja maksuttoman palvelutarjonnan, monialaisen tiimityöskentelyn sekä monipuoliset tukitoimet.

Nykyään lähes kaikki lapset, joilla on tunnistettu toimintavajavuutta, vammoja tai kehityshäiriöitä, saavat erityistä tukea varhaislapsuudessa ja voivat osallistua koulutyöhön yleisopetuksen kouluissa.

Eurooppalaisilla aloitteilla, kuten Helioksella (1993–1996) ja Kehittämiskeskuksen ECI-hankkeella (2003–2005) on ollut, ja on edelleen, keskeinen asema varhaislapsuuden erityisen tuen järjestämisessä Espanjassa. Helios-ohjelma loi pohjan eri maiden ECI-hankkeiden väliselle tietojen vaihdolle. Kehittämiskeskus on edennyt hankkeessaan keräämällä Euroopassa monimuotoisesti toteuttavaa varhaislapsuuden erityistä tukea käsittelevää tietoa. Se on sisältänyt ECI:n liittyvää rakentavaa kritiikkiä ja kannanottoja varhaisen tuen käytännön toteuttamisesta. Hankkeessa laaditut suositukset voidaan nähdä tulevaisuuden laatukriteereinä ja alan hyvien käytäntöjen kuvauksia.

Espanjassa erityinen tuki varhaislapsuudessa on siirtymässä uudelle tasolle: lähitulevaisuudessa on tarkoitus laatia uusia varhaislapsuuden erityistä tukea koskevia säännöksiä Espanjan vammaisneuvoston Real Patronato sobre Discapacidadin ohjauksessa ja Espanjan ECI- ammattilaisten liiton GAT:n (Grupo de Atención Temprana eli virallisesti Federación Estatal de Asociaciones de Profesionales de Atención Temprana) sekä vammaisten keskusjärjestön CERMI:n (Comité Español de Representantes de Personas con Discapacidad) tuella. Jatkossa tullaan kiinnittämään erityistä huomiota ECI:n systematisointiin, kuten toimintamallien kelpoisuusvaatimuksiin, rahoitusstrategioihin, palvelun kohdentamiseen, palvelun alueelliseen sijoitteluun ja henkilöstötarpeisiin.

Lisätietoa ECI:stä Espanjassa: kuntoutusasiantuntija Jaime Ponte, 981356754@telefonica.net, tai Andrés Hernández Zalón, andres.hernandez@mec.es

5. Verkostoituminen kielellisten taitojen oppimisen mallina Norjassa

Verkostoituminen kielellisten taitojen oppimiseen erikoistuneena mallina otettiin käyttöön norjalaisessa Sørlandetin resurssikeskuksessa (Sørlandet Resource Centre) vuonna 1999. Mallin käytön perheiden parissa aloitti Sørlandet-keskuksessa tuolloin toiminut ruotsalaisen Karlstadin yliopiston professori Irene Johansson. Hän on monissa Pohjoismaissa käytetyn kielellisten taitojen harjoitteluun tarkoitetun Karlstad-mallin kehittäjä (Karlstad Model for Language Training).

Malli perustuu siihen, että ympäristön myötävaikutus auttaa vanhempia luottamaan omaan päätöksentekoonsa lapsen oppimistavoitteita ja koulutusvalintoja koskien. Malliin ovat vaikuttaneet myös ekologis- systeemiset teorit, joiden mukaan lapsen kehitystä tuettaessa on tarkasteltava laajasti hänen ja ympäristön välisiä yhteyksiä ja vuorovaikutusta sen sijaan, että tarkasteltaisiin yksinomaan lasta itseään.

Resurssikeskuksessa on kertynyt kokemusta kyseisen menetelmän käytöstä, ja nyttemmin malli on otettu käyttöön varhaisena tukitoimena lapsille, joilla on kielellisiä ongelmia, tai vakavia ja kompleksisia vaikeuksia oppimisessaan.

Vanhemmat elävät herkästi mukana lapsensa kehityksessä, ja reagoivat vastoinkäymisiin usein varsin raskaastikin. He tarvitsevat jonkun, jonka kanssa he voivat jakaa ilonsa, surunsa ja vastuun lapsensa kehityksestä.

Resurssikeskuksen verkostoryhmissä eri alojen ammattilaiset ja asiantuntijat, perheenjäsenet ja muut toimijat tekevät yhteistyötä tukeakseen lapsen kielellistä kehitystä. Kielellisiä taitoja pyritään edistämään luomalla lapselle mahdollisuuksia olla vuorovaikutuksessa erilaisten ihmisten kanssa. Tukea tarjotaan luonnollisena osana lapsen arkea. Kaikki verkostoryhmän jäsenet noudattavat samaa strategiaa, jossa jokainen tarjoaa lapselle erilaisen tavan hankkia tietoja ja oppia uutta eri ympäristöissä osana päivittäisiä toimia. Jokaisen verkoston jäsenen tulee olla lapselle hyvä keskustelukumppani.

Verkoston toimintaa käynnistettäessä vanhemmat nimeävät lapselle tärkeät henkilöt. Verkostoon voi kuulua esimerkiksi opettajia, isovanhempia, muita sukulaisia, naapureita ja vapaa-ajan toiminnan ohjaajia. Vanhemmat pyytävät kyseisiä henkilöitä mukaan verkostoryhmään, jonka jäsenet tapaavat säännöllisesti sekä keskustelevat ja päättävät, mitä lapsen olisi heidän mielestään hyvä oppia. Tapaamisissa sovitaan, miten oppimisprosessi toteutetaan ja miten oppiminen tuodaan osaksi lapsen arkea. Näin verkostosta muodostuu jokaiselle lapselle yksilöllinen.

Lisätietoa mallista: Kristiansandin Sørlandetin resurssikeskuksen asiantuntija Arlene Temte, arlene.temte@statped.no, tai kehittämiskeskuksen Norjan kansallinen koordinaattori Marit Hognestadilt, marit.hognestad@utdanningsdirektoratet.no.

6. Varhaislapsuuden erityisen tuen ammattilaisten täydennyskoulutus Alankomaissa

Varhaislapsuuden erityisen tuen parissa työskentelevät eri alojen asiantuntijat toimivat yhteistyössä tarjotessaan erityistä tukea sitä tarvitseville lapsille ja heidän perheilleen. Eri ammattiryhmien kouluttaminen varhaislapsuuden erityisen tuen toteuttamiseen on avainasemassa toimintaa kehitettäessä.

Alankomaissa varhaislapsuuden erityisen tuen peruskoulutusta annetaan Groningenin yliopistossa (www.rug.nl/gmw/index?lang=en), jossa järjestetään myös ammattialakohtaista täydennyskoulutusta varhaislapsuuden erityisen tuen parissa toimiville eri alojen edustajille. Esimerkiksi monissa erityispäiväkodeissa ja kuntoutuskeskuksissa järjestetään täydennyskoulutusta the Portage Group Programme-menetelmästä, joka Suomessa tunnetaan Portaat- ohjelmana. Kouluttajina toimivat Groningenin yliopiston erityispedagogiikan laitoksen henkilökunta ja muut ECI-asiantuntijat.

Portaat- mallia toteutetaan ryhmätilanteissa, joissa tavoitteena on tarjota lapselle yhdessä muiden lasten kanssa erilaisia aktiviteetteja ja leikkejä, jotka palvelevat lapsen yksilöllisiä kehitystarpeita. Portaat- mallissa hyödynnetään mahdollisuuksia auttaa erityistä tukea tarvitsevia lapsia sekä heidän perheitään ja opettajiaan asettamalla lapsille yksilöllisiä toimintatavoitteita osana ryhmää. Pääperiaatteena on kytkeä lapsen kehitykselliset tarpeet ja hänen jokapäiväinen toimintaympäristönsä optimaalisella tavalla yhteen. Suunnittelu ja koordinointi ovat tavoitteiden saavuttamisen kannalta erittäin tärkeitä, sillä toimet määräytyvät yksilöllisten oppimistavoitteiden mukaan. Portaat-mallia toteutetaan kahdella tasolla: sekä yksittäisen lapsen että ryhmän tasolla.

Kasvatusalan ja terveydenhuollon ammattilaisille tarjottava Portaat-mallin koulutus kattaa useita aihealueita: menetelmän teoriapohjan, käytännön työvälineet mitattavien ja havainnoitavien käyttäytymistavoitteiden määrittämiseen, ohjeet välitavoitteiden (small steps) muotoilemiseen eli tehtäväanalyysin (task analysis) tekemiseen, käyttäytymisongelmien ABC-analyysin (Antecedent-Background-Consequences) ja Portaat- ohjelmaan kuuluvan materiaalin käyttökoulutuksen. Koulutus kestää kuusi viikkoa, ja osallistujat arvioidaan omalla työpaikallaan tekemänsä case- tutkimuksen perusteella.

Portaat- ohjelman koordinaattoreiksi kouluttautuvat asiantuntijat valvovat työpaikkaharjoittelua. Kyseiset asiantuntijat ovat puolestaan toimineet noin vuoden ajan tukiohjelman toteutuksen asiantuntijoiden valvonnassa ja näin saaneet valmiudet kouluttaa uusia varhaislapsuuden erityisen tuen parissa työskenteleviä kasvattajia ja terveydenhuollon ammattilaisia.

Lisätietoa ECI- täydennyskoulutuksesta Alankomaissa: Ineke Oenema-Mostert, c.e.oenema-mostert@rug.nl, ja Bieuwe Van der Meulen, b.f.van.der.meulen@rug.nl, Groningenin yliopisto, tai kehittämiskeskuksen Alankomaiden kansallinen koordinaattori Sip Jan Pijl, s.j.pijl@rug.nl

7. Tanskassa pyritään poliittisilla aloitteilla kohti entistä laadukkaampaa varhaiskasvatusta

Tanskan hallitus perusti joulukuussa 2005 asiantuntijoista ja tutkijoista koostuvan komitean valmistelemaan suosituksia, joilla tuetaan hallituksen tavoitetta tarjota kaikille lapsille hyvät edellytykset koulun aloittamiseen. Komitean raportti julkaistiin helmikuussa 2006.

Noin 80 % 1–2-vuotiaista tanskalaislapsista on joko seimessä tai lastentarhassa päivähoidossa. Noin 95 % 3–6-vuotiaista lapsista on päivähoidossa päiväkodissa. 3–5-vuotiaista maahan muuttaneista lapsista 77 % on päivähoidossa ja maahanmuuttajataustaisten perheiden lapsista 81 %. Vaikka päivähoitopalvelujen käyttö ei ole pakollista, lähes kaikki 1–6-vuotiaat lapset ovat päivähoidossa.

Tanskan hallituksen vuonna 2005 laatima luonnos *maailman parhaan kansakoulun* visiosta ja strategiasta (Verdens beste folkeskole – vision og strategi) painottaa varhaiskasvatuspalvelujen, koulujen ja koulujen vapaa-ajantoiminnan lähentämistä.

Hallituksen suunnitelmissa on kohdentaa vuosina 2005–2009 kaikkiaan 270 miljoonaa euroa päivähoitopalvelujen laadun parantamiseen. Ensimmäisen vuoden budjetista merkittävä osuus on varattu sosiaalisesti epäedullisessa asemassa olevien lasten päivähoitopalveluihin.

Asiantuntijakomitean työn toimeksianto keskittyi erityisesti sosiaalisesti epäedullisessa asemassa oleviin lapsiin. Komitean mukaan vuoden 2004 varhaiskasvatussuunnitelman myötä näihin lapsiin ja heidän kasvatukseensa on panostettu aikaisempaa enemmän. Kyseinen suunnitelma edellyttää, että kaikki erityistä tukea tarvitseville lapsille palveluita tarjoavat laitokset kuvaavat suunnitelmassaan tarjottavat palvelut, niiden tavoitteet ja toteutustavat.

Komitean suosituksen mukaan päiväkotien tulisi keskittyä kasvatuksellisessa ja sosiaalisessa tehtävässään varhaiskasvatuksen ja koulun väliseen siirtymävaiheeseen. Komitea esitti myös, että palvelua olisi arvioitava säännöllisesti, jotta sitä voidaan muokata vastaamaan koulujen ja kasvatussuunnitelmien vaatimuksia. Lisäksi esitettiin, että päiväkodeille ja kunnille tulisi tarjota opetuksen ja arvioinnin neuvontapalveluita paikallisesti ja panostusta varhaiskasvatuksen ja koulun väliseen nivelvaiheeseen olisi lisättävä. Nämä toimet parantaisivat päivähoidon käytänteiden arviointia.

Päättäjät keskustelevat komitean suosituksista keväällä 2006. Painopistealueena nähdään oppimis- ja kasvamisprosessi, joka kattaa päivähoidon, koulun ja koulujen vapaa-ajantoiminnan. Tanskan parlamentti laatii lakiesitykset sovitusta suosituksista istuntokaudella 2006–2007.

Lisätietoa: Tanskan opetusministeriön asiantuntija Helle Beknes, helle.beknes@uvm.dk, tai kehittämiskeskukseen Tanskan kansallinen koordinaattori Preben Siersbaek, siersbaek@uvm.dk

8. Varhaislapsuuden erityinen tuki Ranskan päiväkodeissa

Ranskassa varhaisen ennaltaehkäisyn järjestämisessä ja siihen liittyvässä politiikassa on tärkeää käsitteinä erottaa toisistaan varhaislapsuuden yleinen ja erityinen ennaltaehkäisy, jotka poikkeavat toisistaan toiminnan, prosessien ja tarvittavan henkilöstön osalta.

Yleisellä ennaltaehkäisyllä pyritään ehkäisemään ongelmien syntyä tarjoamalla mahdollisimman otolliset olosuhteet lapsen kehitykselle. Yleinen tuki kattaa erilaiset oppimiseen sekä lapsen ja tämän kouluyhteisön väliseen kanssakäymiseen liittyvät psykologiset, sosiaaliset ja vuorovaikutukselliset tekijät.

Varhaislapsuuden erityinen ennaltaehkäisy poikkeaa yleisestä ennaltaehkäisystä tavoitteiltaan ja toiminnaltaan. Ennakointi kohdistuu erityistoimiin, joita tunnistetut tai ennustettavat erityistarpeet tai ongelmat edellyttävät.

Ennaltaehkäisyn tyypit halutaan pitää erillään, mutta samalla kuitenkin täydentävät toinen toistaan. Lasten tarpeisiin vastaamiseen tarvittavat yhteistyökumppanit on helpompi määritellä, kun ennaltaehkäisyn tyypit käsitetään erillisinä asioina.

RASED-erityistukiverkosto (Réseaux d'Aides Spécialisées aux Elèves en Difficulté) pyrkii omilla työmenetelmillään ehkäisemään ongelmien ilmenemistä minimoimalla riskitekijöitä.

RASEDin toimet kohdistuvat oppimisvaikeuksien ennakointiin. Varhaislapsuudessa tehtävä ehkäisevä työ edellyttää varhaista ongelmien määrittämistä sekä koulujen oppimisympäristöjen ja toimintamallien kehittämistä lasten ja vanhempien tarpeita paremmin vastaaviksi. Olosuhteiden on oltava sellaiset, että niissä voidaan käyttää varhaislapsuuden tarpeisiin sovitettuja menetelmiä ja ne mukautuvat yksilöllisiin erityisen tuen tarpeisiin.

Varhaislapsuuden ehkäisevän työn tavoitteena on välttää oppimisessa mahdollisesti esiintyviä vaikeuksia, erityisesti haavoittuvimpien oppilaiden osalta. Tarkoitus on mahdollisimman pitkälti toteuttaa ennaltaehkäisevää ja tukevaa työtä koulun normaaliin toimintaan kuuluvana ja jopa jokaisessa koululuokassa. Tämä tarkoittaa lapsen toiminnan ja käytöksen kokonaisvaltaista ja monipuolista huomiointia.

Näiden menetelmien käyttö edellyttää, että lapsen kanssa työskentelevät kasvatuksen ammattilaiset tekevät tiivistä yhteistyötä keskenään. Moniammatillinen yhteistoiminta luo suotuisat edellytykset erikoistuneen henkilöstön ja opettajien väliselle aidolle yhteistyölle.

Lisätietoa: kehittämisskeskuksen Ranskan kansallinen koordinaattori Nel Saumont, dpri@inshea.fr, Brigitte Bayeti tai Paul Fernandez tai INS-HEAn (Institut national supérieur de formation et de recherche pour l'éducation des jeunes handicapés et les enseignements adaptés) ehkäisevien toimien osaston sivustosta www.inshea.fr, johon tulee lähiaikoina osio ehkäiseville toimille.

9. Esiopetuksessa annettava tuki kielellisiin vaikeuksiin Saksan Schleswig-Holsteinissa

Lain mukaan Schleswig-Holsteinissa kaikkien erityisoppilaitosten on toimittava myös resurssikeskuksina. Niillä on vastuu sekä omista että alueensa koulujen oppilaista. 10 vuotta sitten Schleswig-Holsteinissa alettiin nähdä mahdolliseksi vähentää kielellisistä ongelmista kärsivien oppilaiden määrää erityiskouluissa ja -luokissa kohdistamalla ehkäiseviä toimia ja erityistä tukea lapsille jo varhain.

Toimet käynnistettiin yhden koulupiirin pilottihankkeena, jossa puheen ja kielellisiin vaikeuksiin erikoistuneen koulun erityisopettajia sijoitettiin koululuokkien sijasta päiväkoteihin. Heidän tehtävänä oli kouluttaa päiväkodin opettajia puheen ja kielen kehityksen yleisessä tukemisessa sekä puheterapian tai kielellisen tuen tarpeen tunnistamisessa. Näin tehostettiin kielen kehityksen tukemiseen keskittyvän erityisopettajan toimintaa ja puhehäiriöt saatiin tunnistettua jo ennen koulunkäynnin aloittamista.

Tämän aloitteen myötä kaikki alueen kielellistä tukea tarjoavat erityisopettajat jalkautuivat esiopetuksen piiriin ja puhe- ja kielivaikeuksiin erikoistunut koulu ryhtyi tarjoamaan tukea yleisopetuksessa opiskeleville vakavien kielivaikeuksien takia erityistä tukea tarvitseville oppilaille.

Järjestelmä on otettu käyttöön kaikissa Schleswig-Holsteinin koulupiireissä, ja siitä on kehittynyt toimiva kielellisiä oppimisvaikeuksia ehkäisevä väline esiopetukseen. Myönteiset kokemukset tällaisista ehkäisevistä toimista ja varhaislapsuuden erityisestä tuesta ovat johtaneet päätökseen organisoida koko tukijärjestelmä uudelleen, ja tämä työ onkin tärkeä koulutusalan hanke lainsäädäntökaudella 2005–2010. Resurssikeskusten kielen kehityksen tukemiseen erikoistuneet erityisopettajat kouluttavat päivähoidon opettajia antamaan yleistä kielellisestä tukea. Lisäksi saksaa toisena kielenään puhuvat erityistä tukea tarvitsevat esikoululaiset käyvät ennen koulunkäynnin aloittamista SPRINT-intensiivikurssin joko päiväkodissa tai muualla. Tukitoimet tullaan vähitellen ulottamaan kaikkiin puutteellisista kielellisistä lähtökohdista tuleviin lapsiin.

Lisätietoa Schleswig-Holsteinin hankkeista: Saksan kansallinen koordinaattori Anette Hausotterilta, a.hausotter@t-online.de.

10. Euroopan neuvosto korostaa varhaislapsuuden erityisen tuen merkitystä autistisille lapsille

Euroopan neuvosto asetti vuonna 2004 asiantuntijakomitean (Committee of Experts on the Education and Integration of Children with Autism) pohtimaan autististen lasten koulutusta ja integraatiota. Komitea on tehnyt kiinteää yhteistyötä Autism-Europe-organisaation kanssa koskien ihmisoikeuksia organisaation 46 jäsenvaltiossa.

Norjalaisen Kari Steindalin johtama komitea kerää ja jakaa tietoa autismin määritelmästä ja siihen liittyvistä tilastoista. Se vastaa myös kyseisille lapsille tarjottujen palveluiden

analysoinnista ja hyvien käytäntöjen esimerkkien kokoamisesta. Se valmistelee parhaillaan Euroopan maiden hallituksille tarkoitettuja koulutus- ja integraatiosuosituksia lapsille, joilla on autismin kirjon kuuluvia häiriöitä (autistic spectrum disorders = ASD).

Jäsenvaltioiden tarjoamia palveluita, etenkin tunnistamis- ja diagnosointikäytänteitä, kartoitettiin kyselyllä, jonka tulosten arviointi on käynnissä. Useimmissa osallistujamaista, joita on 20 sekä tarkkailijana osallistuva Japani, autismista puhutaan autismin kirjona, jolle on määriteltävissä omat erityiset tukitarpeensa. Osassa maita tämä näkemys on tunnustettu vasta viime aikoina. Osallistujamaat ovat yhtä mieltä siitä, että autismi diagnosoidaan usein liian myöhään. Diagnoosi olisi mahdollista tehdä aikaisemmin, ja diagnosoivaa arviointia tulisi täydentää oppimistarpeiden yksilöllisellä arvioinnilla. Tuoreet tutkimustulokset osoittavat, että varhainen tuki on tärkeää autismin kirjon kuuluvissa häiriöissä, erityisesti vakavissa kommunikaatiovaikeuksissa.

Lisäksi Euroopan neuvosto on 5.4.2006 hyväksynyt vuosille 2006–2015 toimintasuunnitelman (Recommendation Rec(2006)5), jolla edistetään vammaisten oikeuksia ja täysivaltaista osallistumista yhteiskuntaan. Tämä vammaisten henkilöiden arjen tärkeimmät näkökohdat kattava toimintasuunnitelma, joka muodostaa yleiseurooppalaisen vammaispolitiikan rungon, on suunnattu sekä jäsenvaltioille että Euroopan neuvostolle itselleen. Terveystieteiden alalla jäsenvaltioiden esitetään myöntävän varhaislapsuuden erityisen tuen ja toimivien varhaisten tunnistamis-, diagnosointi- ja hoitomenettelyjen tärkeyden. Toimintasuunnitelmassa valtioille esitetään kuntoutuksen tavoitteeksi laadukkaan monialaisen varhaislapsuuden erityisen tuen tarjoamista lapsen syntymästä lähtien ja korostetaan vanhemmille tarjottavan tuen ja neuvonnan merkitystä.

Asiantuntijakomitean päätelmät ja suositukset autististen lasten koulutuksesta ja integraatiosta valmistuvat vuoden 2006 loppuun mennessä.

Lisätietoa: asiantuntijakomitean sihteeri Muriel Grimmeissen ja www.coe.int/soc-sp-sivusto.

(Additional text for Translation)

Lähde: Euroopan neuvosto

11. Viimeaikaisia varhaislapsuuden erityistä tukea käsitteleviä konferensseja

Vuoden 2005 aikana pidettiin kolme merkittävää konferenssia, joissa käsiteltiin varhaislapsuuden erityisen tuen toteutusta ja ongelmia. Tšekin tasavallassa, Britanniassa ja Portugalissa pidetyt konferenssit tarjosivat kehittämiskeskusten varhaislapsuuden erityisen tuen asiantuntijoille ja alan ammattilaisille Euroopasta ja muualta maailmasta tilaisuuden vaihtaa ajatuksia työstään.

Praha, Tšekin tasavalta, toukokuu 2005

Toukokuussa Prahassa pidetyn konferenssin aiheena oli varhainen ennaltaehkäisy erityisesti imeväisikäisten ja pikkulasten kohdalla. Tšekin tasavallan varaopetusministeri

Alena Sterbova avasi konferenssin ja korosti avajaispuheenvuorossaan aiheen tärkeyttä omassa maassaan.

Tutkijat ja alan ammattilaiset sekä eri tieteenalojen edustajat eri puolilta Eurooppaa esittelivät ja keskustelivat varhaisen ennaltaehkäisyn käytänteistä. Vanhempien ja auttamistyön ammattilaisten välinen olennaisen tärkeä ja herkkäluontoinen yhteistyö oli konferenssin pääteema, jota valaistiin esimerkeillä Tšekin tasavallasta. Konferenssi tarjosi tšekkiläisille vanhemmille mahdollisuuden esitellä alan ammattilaisille näkemyksiään, kokemuksiaan ja odotuksiaan.

Lisätietoa: konferenssin järjestäjät, kehittämiskeskuksen edustajiston Tšekin edustaja Zuzana Kaprova, kprovaz@msmt.cz, ja Alain Bony, alain.bony@wanadoo.fr.

Birmingham, Britannia, marraskuu 2005

Sunfield Professional Development Centren järjestämä Varhaislapsuuden erityisen tuen Euroopan konferenssi, Early Childhood Intervention 2005, pidettiin Birminghamissa 28.–29.11.2005. Britanniassa on viime vuosina käynnistetty joukko varhaislapsuuden erityistä tukea koskevia aloitteita. Konferenssin tavoitteena oli käynnistää keskustelua varhaislapsuuden erityisen tuen ammattilaisten ja tutkijoiden välillä Britanniassa ja eri puolilla Eurooppaa.

Konferenssia tukivat Britannian opetus- ja ammattikoulutusministeriö ja alan johtavat organisaatiot, kuten MENCAP, SCOPE, RNIB ja Mental Health Foundation, jotka odottavat näkevänsä varhaislapsuuden erityisen tuen saavan pysyvän jalansijan perheille suunnattavassa palvelutarjonnassa. Konferenssiin osallistui yli 500 osanottajaa Britanniasta ja muualta Euroopasta – mukana olivat mm. Kehittämiskeskuksen ECI-hankkeen jäsenet.

Konferenssin avasi lapsi- ja nuorisoasiain ministeri Maria Eagle. Tapahtuman pääpuhujat olivat ISEI:n (International Society on Early Intervention) johtaja Michael Guralnick, Uudessa-Seelannissa sijaitsevan Christchurchin varhaislapsuuden erityisen tuen keskuksen edustaja Patricia Champion ja vammaisten oikeuksista vastaavan lautakunnan jäsen Philippa Russell Britanniasta. Euroopan toimintaa esittelevien työpajojen vetäjinä toimivat Eurlaydin (European Association on Early Intervention) edustajat. Työpajoissa käsiteltiin muun muassa köyhyyttä, palvelujen kehitystä, eri EU-maiden omia järjestelmiä ja esimerkkejä hyvistä käytännöistä.

Konferenssissa julkistettiin Barry Carpenterin ja Jo Egertonin toimittama kirja "Early Childhood Intervention; International Perspectives, National Initiatives and Regional Practice". Kirjassa pohditaan konferenssin keskeisiä teemoja ja se sisältää yleiskatsauksen varhaislapsuuden erityistä tukea koskevista suuntauksista väestöpohjan muutoksiin liittyen Britanniassa, Euroopassa ja kansainvälisesti.

Michael Guralnick piti konferenssin loppupuheenvuoron, jossa tarkasteltiin varhaislapsuuden erityisen tuen kehittämiskohteita. Lisätietoa puheenvuoroista konferenssin sivustosta, <http://www.sunfield-school.org.uk/eci/conference.htm>.

Lisätietoa: Sunfield-keskuksen johtaja Barry Carpenter, barryc@sunfield.worcs.sch.uk.

Lissabon, Portugali, joulukuu 2005

Portugalin opetusministeriön opetussuunnitelmien innovaatio- ja kehitysosaston DGIDC:n (Direcção-Geral de Inovação e de Desenvolvimento Curricular) ja Lissabonin CERCÍ-erityistukiosuuskunnan (Cooperativa de Educação e Reabilitação de Cidadãos Inadaptados) Kehittämiskeskuksen tuella järjestämä konferenssi pidettiin Lissabonissa 5.–6.12.2005.

Konferenssin päätavoitteet olivat: tunnistaa keskeiset kysymykset ja ajanmukaiset varhaislapsuuden erityisen tuen muodot EU:n jäsenvaltioissa, esitellä kehittämiskeskuksen laatimaa ECI- raporttia sekä tarkastella tutkimuksen ja koulutuksen merkitystä laadukkaiden ECI- käytänteiden kehittämisessä.

Kansalliset ja kansainväliset asiantuntijat analysoivat aihepiirin avainnäkökulmia kahden päivän ajan konferenssin 500 osanottajan edessä. Portugalin opetusministeri, koulutus- ja kuntoutusasioista vastaava valtiosihteeri ja DGIDC:n pääjohtaja korostivat tapahtuman merkitystä varhaislapsuuden erityiselle tuelle Portugalissa.

Lisätietoa: kehittämiskeskuksen edustajiston Portugalin edustaja Filomena Pereira, filomena.pereira@dgidc.min-edu.pt.

12. Varhaislapsuuden erityisen tuen konsortio Yhdysvaltojen ja EU:n välillä

Euroopan komissio on nimennyt ”Transatlantic Consortium on Early Childhood Intervention” - hankkeen (2001–2005) yhdeksi Euroopan ja Yhdysvaltojen välisessä korkea-asteen koulutuksen ja ammatillisen koulutuksen yhteistyöohjelmassa kehitetyistä parhaista käytännöistä. Yhteistyöhankkeeseen osallistui kolme yhdysvaltalaisista ja viisi eurooppalaista yliopistoa. Sivusto: www.transatlanticconsortium.org.

Projektilla oli neljä päätavoitetta:

- vahvistaa ja laajentaa vammaisia lapsia ja heidän perheitään koskevia poliittisia linjauksia, käytäntöjä ja tutkimusta osallistujamaissa;
- edistää käytännön työssä toimivien henkilöiden valmentautumista johtaviin asemiin monikulttuurisen koulutuksen kautta;
- laatia menettelyt Euroopan ja Yhdysvaltojen väliselle jatkuvalla tiedonvaihdolle ja yliopistojen ja opiskelijoiden tutkimusyhteistyön edistämiseksi teknisillä ratkaisuilla toteutetun vuorovaikutuksen ja vaihtovierailujen avulla;
- luoda perusta pitkän aikavälin yhteistyön kehittämiseksi muun muassa perustamalla yhteistutkinto-ohjelma.

Hankkeen päätulokset ovat tavoitteiden mukaisia. EU-maiden ja yhdysvaltalaisien yliopistojen välille perustettiin konsortio, joka tarjoaa nykyisille ja tuleville johtaville ECI-asiantuntijoille tietoa käytänteiden ja linjausten vahvistamisesta. Pitkän aikavälin yhteistyötä on toteutettu eri osapuolten välisillä linjauksilla.

Kaiken kaikkiaan 65 alan ammattilaista ja tutkijaa osallistui koulutukseen ja kokemusten vaihtoon uusimman tekniikan hyödyntämisestä. Konsortion piirissä oli yhteensä 104 opiskelijapaikkaa. Lisäksi jäsenyliopistoissa on laadittu kansainvälinen opetus-suunnitelma, jonka tavoitteena on tunnistaa ja kehittää varhaislapsuuden ja pikkulasten erityistä tukea ja sitä koskevia näkemyksiä kansallisista ja kansainvälisistä lähtökohdista.

Väestön liikkuvuuden lisääntyessä perheen ja lapsen tarpeisiin yksilöllisesti sovitulla varhaislapsuuden erityisellä tuella on kansainvälisestä näkökulmasta tarkasteltuna pitkällä aikavälillä humanitaarisia ja taloudellisia etuja. Kansainvälisen panostuksen lisääminen erityiseen tukeen varhaislapsuudessa ja monikulttuuriseen toimintaympäristöön soveltuvien ammattilaisten kouluttaminen alalle ovat molemmat tarpeen. Näin voidaan taata, että hankkeen tulokset rikastuttavat sekä EU:n että Yhdysvaltojen käytäntöjä ja sopivat myös muihin maihin ja kulttuureihin.

Lisätietoa EU:n ja Yhdysvaltojen välisestä konsortiosta: Münchenin yliopiston professori Franz Peterander, peterander@lrz.uni-muenchen.de.

Julkaisutiedot

Julkaisija: Euroopan erityisopetuksen kehittämiskeskus

Euroopan erityisopetuksen kehittämiskeskus on osallistujamaiden opetusministeriöiden ylläpitämä organisaatio. Jäsenmaat ovat EU:n jäsenvaltiot, joista, Malta, Slovenia ja Slovakia osallistuvat Kehittämiskeskuksen työskentelyyn tarkkailijoina, sekä Islanti, Norja ja Sveitsi.

Kehittämiskeskus saa tukea myös Euroopan unionin toimielimiltä. Yksittäisten henkilöiden EuroNewsissa esittämät mielipiteet eivät välttämättä edusta Euroopan erityisopetuksen kehittämiskeskuksen tai sen jäsenmaiden virallisia näkemyksiä.

Julkaisun lainaaminen on sallittua, kunhan lähde mainitaan selkeästi. Sähköiset versiot ovat saatavilla Euroopan erityisopetuksen kehittämiskeskuksen sivustossa osoitteessa www.european-agency.org

Sihteeristö:

Østre Stationsvej 33
DK – 5000 Odense C Denmark
Puh.: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Brysselin toimisto:

3 Avenue Palmerston
BE-1000 Brussels, Belgium
Puh.: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

Sivusto: www.european-agency.org

Lisäkopioita tästä julkaisusta tai lisätietoa kehittämiskeskuksen työstä antaa Suomen kansallinen koordinaattori Pirjo Koivula, pirjo.koivula@oph.fi.

Toimitus: Amanda Watkins, Ole Lissabeck-Nielsen ja Cor Meijer

Graafinen toteutus: Cadenza 3D – www.cadenza-3d.co.uk

Käännös: Intertext – www.intertext.net

Paino: Halstan & Co. Ltd. <http://www.halstan.co.uk/>

Kieliversiot:

englanti	espanja	hollanti/flaami
islanti	italia	kreikka
latvia	liettua	norja
portugali	puola	ranska

saksa ruotsi **suomi**
tanska tšekki unkari
viro

ISSN: 1560-2362

Kesä 2006

Tämä raportti on tuotettu Euroopan komission koulutuksen ja kulttuurin pääosaston tuella:

http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/index_en.htm